

BACH JÁNOS PASSIÓJÁNAK TEOLÓGIÁJA

Kinga SÜLL¹

ABSTRACT

Johann Sebastian Bach's Passion of John is one of the composer's most significant works, but if we deal only with his musically site, we won't grasp the essence. The lyrics and music of the work are closely related. As a faithful Lutheran, Bach confesses his faith, which he incorporates into the passion (both, lyrics and music): what means for him the incarnate Christ, the Son of God, death and resurrection, the follow of Christ! In this study we try to highlight these important formulations and messages. In the description first we deal with the biblical Gospel of John and its historical background, and then we examine the history of the creation of the Bach's Passion of John. In the main part, we look at Bach's theological views: we compare the individual parts and put them in to the parallel.

KEYWORDS: Passion, Johann Sebastian Bach, Theology, Creed

BEVEZETŐ

Személyes kötődés a János passióhoz

A műhez való személyes kötődés a németországi hallei egyházzenei tanulmányi évek alatt kezdődött, amikor mint kötelező tananyagként jelen volt Johann Sebastian Bach több jelentősebb műve, így a János passió is. Az iskolai kórus és a hozzá tartozó zenekar és szólisták interpretálásában is elhangzott a mű, mely akkor nagy hatással volt a sorok írójára. A mű partitúráját lapozgatva, azt hallgatva azóta is mindig új és új kép jelenik meg, mely más és más momentumot világít meg a történetből. Egy koncertszervező felkérésére a jövő esztendőben lehetőségünk lesz a művel komolyabban foglalkozni, azt közönség elé állítani, ezért kézenfekvő volt, hogy a jelen tanulmányban a János passióval behatóbban foglalkozzunk, és annak teológiai vonatkozásait vizsgáljuk.

A János evangéliuma vizsgálata

Az evangélium keletkezését vizsgálva az egyházi hagyomány János apostolt tartja a mű szerzőjének, aki a tizenkettő közül egy, aki Efézusban él, és Jakabbal, bátyjával együtt lett tanítvány. János, a szeretett tanítvány egy egészen új szemszögből írja le Jézus életét, halálát, feltámadását. Számára Jézus, az öröktől fogva létező, aki születéstörténetének leírását a szerző nem tarja indokoltnak. Annál fontosabb számára, hogy leírja Jézus csodatételeit. Jellegzetesek az evangéliumban az „én vagyok” jézusi kezdőmondatok, ill. a hosszú jézusi beszédek. Az mű summájaként a Jn 3,16 igét említik, melyben Isten szeretete az ő Fiában ölt testet, és kiterjed minden hívőre. Jézus útja a kereszt irányába megy, mint Isten Fia, a testet öltött. Pontius Pilatussal való párbeszédéből mégis egyértelműen kiderül, hogy ő Király, még ha az országa nem ebből a világból való. A királyi töviskorona és a bíborpalást sem tudják eltakarni a vérző

¹ Süll Kinga, PhD., Selye János Egyetem adjunktusa, sullkinga@gmail.com

sebeket. Isten Fiának meg kell halni – Isten ezáltal önmagát alázza és ítéli el. Jézus végig járja ezt az utat, melynek végén utolsó szava: Elvégeztetett! A Királyok Királya a keresztre megy mindazokért, akik őbenne hisznek. Az evangélium nyelvezete nagyon egyszerű és közérthető, keletkezését Kr. u. 80-90. között datálják.ⁱ

Természetesen vannak kutatások, melyek arról számolnak be, hogy az evangélium szerzője nem közvetlen szemtanú, hanem az elbeszéléseket összegyűjtve egy sajátos nézőpontot, evangéliumot, teológiát alakít ki. Ez a teológia Jézus beszédeire és magára a kereszttörténetre fókuszál, ahol kimondottan nagy jelentősége van az ő szenvedésének, halálának és feltámadásának. Tudjuk, hogy a négy evangélista mind más nézőpontból mutatja be a történeteket, másra fókuszál, más üzenetet kerekít ki a műben. Ezáltal egészíti ki egyik a másikat és nem mond ellent egymásnak. Talán ebből a meglátásból született később az az egyházi tradíció, hogy a Nagyhét folyamán mind a négy evangélium szenvedéstörténetének elolvasására sor kerül. Kezdődik virágvasárnap, Jézus bevonulásával. Hétfőn a Máté evangéliumának, kedden Márk, szerdán Lukács evangéliumának szenvedéstörténetére kerül sor. Nagycsütörtökön az utolsó vacsora hangzik, Nagypénteken pedig János evangéliumából hangzik a passiótörténet. Maga Martin Luther is „főevangéliumnak” nevezi a művet Újszövetségének előszavában.ⁱⁱ

A János passió BWV 245 háttéré

A lejegyzésekből tudjuk, hogy Bach több passiót is írt, a feltételezések szerint összesen ötöt. Mégis csupán a Máté- és a János passió maradt meg teljesen egészében. Fő műve a Máté passió, mely terjedelmében, megszólalásában sokkal jelentősebb, monumentálisabb, mégis egyszerű és világos zenetörténeti háttérrel rendelkezik. Ezzel szemben a János passió születése körül igencsak sok kérdés vetődik fel. A mű szerkezete mégis sokkal tömörebb, olykor heves és drámai. Zenetudósok megállapítják, hogy a passió egyes részei már Bach weimari idejében keletkeztek, további részek csak később születnek. Mindenesetre tudható, hogy a mű 1723-ban Lipszében szólal meg először Bach vezetése alatt, majd ezt követi további bemutató, miközben Bach még módosít a passión: bizonyos részeket felcserél, ill. átír, módosít. A mű végleges formáját 1746-49 között nyeri el, Bach utolsó éveiben.ⁱⁱⁱ

A mű szöveggönyvének alapját maga a bibliai János evangéliuma képezi, annak a 18-19. fejezete. A Máté evangéliumából két történés kerül bele: Péter tagadása (Máté 26,75) és Jézus halála utáni földrengés, ill. a templom kárpitjának szétszakadása (Máté 27, 51-52). Bach szóról szóra ragaszkodik a bibliai szöveghez. A műben az evangélista (narrátor) a tenor hangján mutatja be a történeteket lépésről lépésre. Ahogy a bibliai szövegben is megszemélyesedik Jézus (basszus), Pilátus (basszus), továbbá Pilátus felesége, a szolga, Péter, a passióban is megszólalnak ezek a szereplők. A népet, a katonákat, a tanítványokat, a főpapokat minden esetben a kórus énekli meg. A kórus feladat még az egyes ún. korálok eléneklése, mely a mindenkori gyülekezetet jeleníti meg. Ezekben hangzik el sokszor a legfontosabb hitvallás, reflektálás az előtte elhangzó szövegekre. Ezek a korálok az akkori lutheránus hagyomány népénekei, melyek a mai napig is megmaradtak a protestáns énekeskönyvekben. Ezek által a korálok által maga a gyülekezet, a hallgatóság is részese a passiónak. A műben az áriák, ariózók egy-egy életérzést, bizonyosságot, aggodalmat, fájdalmat, diadalt, örömet hivatottak kifejezni. Ezek a szólók a mindenkori hívő keresztyén ember személyes, emberi megszólalása. Ezeknek szövegszerzői S. Heyden, M. Luther, J. Hermann, P. Gerhardt, C. H. Postel.^{iv}

A János passió teológiai elemzése

A lutheránus Johann Sebastian Bachra nagy befolyással volt Luther teológiája. Halála után fennmaradt hatalmas könyvtára is azt bizonyítja, hogy Bach nem csak hithű lutheránus keresztyén, de lutheránus teológus is volt. Számára a kereszti teológiája különösen kihangsúlyo-

zott, nem véletlenül ragadja meg a János evangéliumát és annak szövegét, üzenetét. „Bach zenéjének legrejtettebb és egyben legdrágább kincse, Jézus Krisztus jelenléte. A Krisztushoz vezető utat Bach számára a lutheri tanításhoz való tántoríthatatlan ragaszkodás – mely az évek során egyéni, személyes felismerésévé vált – nyitotta meg.”^v Akár kimondhatjuk azt is, hogy aki Bach János passióját hallgatja, az nem csak egy zeneművet hallgat, hanem érintkezik Luther teológiájával. Mindjárt a bevezető tétel, mely a kórus és a teljes zenekar bevonásával indul, megszólal:

*Herr, Herr, Herr,
unser Herrscher, dessen Ruhm
In allen Landen herrlich ist!*

*Urunk, Urunk, Urunk,
mi Uralkodónk, kinek dicsősége
uralkodik az egész földet!*

A háromszori „Herr” megszólalásban Bach egyértelműen kiábrázolja a Szentháromság Istenbe vetett hitét. Ez a hármas szimbólum megjelenik még az első tételben úgy, hogy maga az első tétel is három részre tagolódik. A tétel elején hosszan kitartott orgonapont, és az a fölött cirkáló gyors hegedűjáték egyfajta feszültséget hordoz. Az előbbi jelezheti a földet, mely „egész”, azaz végtelen. Az utóbbi pedig maga a dicsőség, mely megjelenik mindenütt (a vonósok játékában), oly virtuóz módon, mely ember számára alig lejátszható, alig kivehető, mégis gyönyörűsége.

*Zeig uns durch deine Passion,
Dass du, der wahre Gottessohn zu aller Zeit,
Auch in der größten Niedrigkeit,
Verherrlicht worden bist!*

*Mutasd meg nekünk a Te szenvedésed által,
Hogy Te, az igaz Istenfiú minden időkben,
A legnagyobb mélységekben is
megdicsőülsz!*

Folytatódik az első tétel második részének szövege: mely értelmet és célt ad Jézus szenvedésének, s biztosítja a hallgatót, hogy a „történet” jól végződik!

Ahogy majdnem minden nagyobb kompozícióban az első és az utolsó tétel szorosan egybe tartozik, ill. keretet és medret biztosít a műnek, ez a János passiónál is így van. Az utolsó retitativó után két kórustétel követi egymást: a Nr. 67. Kórus és a Nr. 68. Korál. Az előbbi egy ún. Grabeslied (a sírnál elhangzó ének), mely egész szokatlan módon egy felütéses, taktusában $\frac{3}{4}$ -es zene, melynek karaktere sokkal inkább egy középkori táncra hasonlít. Bach egyértelműen jelzi, hogy ezzel a halállal, a sírral még nem ér véget a történet. Ez az út egészen az Mennyig vezet. A sír és a menny feszültségét belekomponálja a kórusba, ahol egy-egy szólam hangterjedelme szinte két oktávot is elér: az egészen mélytől a nagyon magasig.

*Ruht wohl, ihr heiligen Gebeine,
Die ich nun weiter nicht beweine,
Ruht wohl und bringt auch mich zur Ruh!*

*Das Grab, so euch bestimmet ist
Und ferner keine Not umschließt,*

*Macht mir den Himmel auf
und schließt die Hölle zu.*

*Nyugodjatok ti szent hamvak,
kiket én többé már nem siratlak,
Nyugodjatok, és hozzatok nekem is
nyugalmat!*

*A sír, mely neked ki van jelölve
És többé nem zár magába szenvedést,*

*Megnyitja nekem az Eget
És a poklot bezárja.*

A passió záródhatna akár ezzel a tétellel is, de Bach szokásához híven mégis egy korállal zárja. Ezzel mindenkor biztosítani szeretné, hogy ez a zene is megmarad a gyülekezet egyszerűségében. Üzenete a mindenkori embernek, hívőnek szól. Ez a korál a gyülekezet záró imája,

mely a megfeszített, de feltámadott Úr előtt hangzik. Bár a passió, mint zenei mű tudatosan nem megy tovább János evangéliumának 20. részére, ahol a feltámadástörténet hangzik, mivel ez egy nagypénteki zene, utolsó két tételében tagadhatatlanul ott a feltámadásba vetett hit, öröm és bizalom – akár Jézus feltámadásába, de a hívő ember feltámadásába. A passió tehát nem marad a szenvedéstörténet elmesélésénél, hanem bizonyoságot tesz a Jézus Krisztusba vetett hitéről és a feltámadás valóságáról.

*Ach Herr, lass dein lieb Engelein
Am letzten End die Seele mein
In Abrahams Schoß tragen,
Den Leib in seim Schlafkämmerlein
Gar sanft ohn einge Qual und Pein
Ruhn bis am jüngsten Tage!
Als denn vom Tod erwecke mich,
Dass meine Augen sehen dich
In aller Freud, o Gottes Sohn,
Mein Heiland und Genadenthron!
Herr Jesu Christ, erhöre mich,
Ich will dich preisen ewiglich!*

*Ó Uram, küld a te kedves angyalaidat,
Ha majd az életemnek vége van,
Ábrahám ölébe vinni.
A test, mely nyugszik,
Többé már nem gyötrődik és szenved
Az utolsó napig!
Majd akkor a halálból támassz fel engem,
Hogy az én szemeim meglássonak Téged
Teljes boldogságban, Ó Istennek Fia,
én Megváltóm, Kegyelemtrónusa!
Uram Jézus Krisztus, hallgass meg engem,
Én Téged örökké dicsérni akarlak!*

A mű vázát a folyamatos narrátori szöveg hordozza, mely szó szerinti bibliai idézet János evangéliumának 18-19. részéből. A szövegeket recitativo, azaz énekbeszéd formájában egy tenor szólista szólaltatja meg continuo, azaz basszusvonal kísérettel, mely a barokk zenében a csembelló, ill. orgona harmóniajátékát és a hozzá tartozó mély vonós hangszer (eredetileg Viola da Gamba, a modern kíséretnél violoncelló) basszusjátékát jelenti.

A cselekmény a Gecsemáné kertbéli történettel indul, ahol párbeszéd kerekedik Jézus (basszus szóló) és a katonák (kórus) között. A 8. bibliai vers után beékelődik egy korál, ahol már felsejlik, mi is fog történni, és mi várható: *a Szeretet, mely Isten Fiát erre a gyötrelmes útra viszi, melyben szenvedni fog.* Majd folytatódik Péter heves tiltakozásával és Jézus aláztos kérdésével-válaszával: *avagy nem kell-e kiinnom a poharat, amelyet az Atya adott nekem?* Ezt követi egy újabb korál, melynek szövege az Úri imádság egy részét hordozza: *és legyen meg a Te akaratod, ahogy a földön, úgy az égben...* Ezután megkötözték Jézust, majd elvitték.

Mivel eredetileg a passiózene valójában az istentisztelet részeként jelenik meg, ezért Bach arra törekszik, hogy a történet elbeszélése mellett mindig kiragadjon egy-egy üzenetet, akár egy szót, melyet aztán értelmez, a híveknek megmagyaráz. Ez következik a következő beékelte alt áriában, amikor Bach kiragadja és jelentőséget tulajdonít a *megkötözés* szónak, mozdulatnak, de nem, mint a megkötözött Jézust értelmezi - mert Isten Fiát valójában nem lehet megkötözni. Sokkal inkább az ember megkötözöttségéről, a bűnök kötelékéről beszél:

*Von den Stricken meiner Sünden
Mich zu entbinden,
Wird mein Heil gebunden.

Mich von allen Lasterbeulen
Völlig zu heilen, Läßt er sich verwunden.*

*Az én bűneim kötelékéből
Engem megszabadítva,
Az én Gyógyítóm (Meváltóm) megkötöz-
tetett,
Hogy engem minden terhemtől
Teljesen meggyógyítson, hagyta, hogy
megsebezzék Öt.*

A történet tovább folytatódik: Péter és egy másik tanítvány követi Jézust. Egy újabb kiragadott szó: *a követés*, melyet egy szoprán áriával fejez ki. A zene is imitálja ezt a mozdulatot: a

fuvola gyorsan lépegető hangjában, melyet majd az énekes is fúgaszerűen átvesz. A barokk zenében a fúga azt jelenti, hogy az első követi a másikat, olykor zeneileg eltérhet, de alapjában véve ugyanazokat a lépéseket teszi. Jézus követése Bach teológiájában annyit jelent, hogy a hívő ember hasonlóan lépked, mint Jézus, de ez az út nem egyezik meg Krisztus útjával, mégis Ő mutatja az utat, példát ad, merre kell menni! A tétel dinamikáját jelöli a gyors 3/8-os löktetés, mely nem egy sétatempót, sokkal inkább egy izgatott, sietős, szinte futással meg egyező mozgást jelent. Krisztus követése mindig aktív, mindig mozgásban van.

*Ich folge dir gleichfalls mit freudigen Schritten
Und lasse dich nicht, Mein Leben, mein Licht.*

*Én is követlek Téged vidám léptekkel,
És el nem hagylak, én Életem, én Fényes-
ségem.*

*Befördre den Lauf Und höre nicht auf,
Selbst an mir zu ziehen, zu schieben, zu bitten.*

*Támogasd (mozdítsd) ezt a futást mindig,
és engem húzzál, toljál, hívjál szüntelen.*

Érdekes még elidőznünk az ária utolsó mondatánál, miről Kamp így ír: „ez megint specifikusan a lutheránus tanítás egyik sarkalatos tételét fogalmazza meg. *Selbst an mir zu ziehen, zu schieben, zu bitten*. A *sola gratia* (egyedül kegyelem által) gondolata nyer itt kifejezést. Mert a követés sohasem saját erőből történik, Krisztus az, aki kegyelme által engem magához vonz.^{vi}

A történet tovább folytatódik a főpap palotájának udvara előtt, ahol elhangzik a párbeszéd a szolgál (szoprán) és Péter (egy másik basszus) között, amikor Péter először megtagadja Jézust. Majd egy másik párbeszéd Jézus és a főpap, ill. annak szolgája között, ahol arcul ütik Jézust. Egy újabb mozdulat:

... was schlägest du mich?

... miért ütsz engem?

Az *ütés, verés* szót újra kiragadja Bach, és a következő korálban „elmélkedik” a gyülekezet hangjával, hogy vajon ki üti, veri a Megváltót, hisz ő bűnt nem követett el! Miért éri mégis ilyen megcsúfolás? Hisz *én, és az én vétkem* érdemelne sokkal inkább ilyen megaláztatást. A beékkelt korál után követve a bibliai szöveget elviszik Jézust Kajafáshoz, miközben Péter újra megtagadja Jézust kétszer egymást követően. Csak egy rövid érdekességet megemlítve az utolsó tagadásnál Péter dallama együtt egy irányba mozdul a continuo kísérettel, mely a barokk kor zenéjében tiltott lépésnek számított. Bach ezzel a tudatos lépéssel szeretné kifejezni, hogy Péter valóban hazudik, nem mond igazat, tagad! Hogy Bach fokozza a drámai hangulatot, még beszúrja Máté evangéliumából a 26,75 verset, és ezt a sírást zeneileg is erősen kihangsúlyozza a tenor recitativo részében. Ezt követi egy tenor ária, melyben a kétségbeesés hangja szólal meg. Vergődik a tanítvány, aki megtagadta Urát! A zene alátámasztja ezt az életérzést: az élesen nyújtott ritmus tépkedésre, szaggatásra utal, mint amikor valaki megszaggatja ruháját. A János passió első részét egy korál zárja, melynek témája: Péter tagadása, az Atya tekintete, és Jézus gyógyító ereje.

A mű második részében a drámai jelenetek fokozódása jellemző: Pilátus, Jézus és a zsidó nép párbeszédében zajló heves indulatok, melyeket tovább fokoz Bach az ismétlődő turbákkal (nép hangja), melyek csupán némileg (szövegében, hangnemében) térnek el egymástól, fokozva ezzel is a „hangulatot”. A „kreuzige” (keresztre) motívum zakatolása a nép ajkán egyre nagyobb visszhangot nyer, melyben benne van Bach a hangok által megkomponált keresztmotívuma is. Miután elhangzik az ítélet, megszólal a kétségbe esett basszus ária, mely megtestesíti nem csak a tizenegy reszkető tanítványt, de a mindenkori embert, aki a kereszt nélkül nem láthatja meg az igazi szabadulást. A kórus hangjában ott a kétségbeesett „wohin?”, azaz „merre, hova?”, amire érkezik a válasz „nach Golgatha!”, a Golgotára: Ő oda ment, hogy én rátekinthessek! Ezután lassan lecsitulnak az érzelmek, a részt egy korál zárja:

*In meines Herzens Grunde,
dein Nam und Kreuz allein...*

*Az én szívem legmélyén,
a Te neved és kereszted...^{vii}*

A harmadik rész elején még a katonák veszekedése töri meg a csendet, de mindez már csak a távolból hangzik. Minden a keresztre koncentrál, és az azon függő Jézusra, az Ő szavaira, melyben az utolsó: Elvégeztetett! (Bach a fisz hangon, vagyis a Kereszten zárja le!). Jézus szavait egy alt ária visszhangozza, mely dallamában és szövegében is ismétli a Megváltó szavát. Az ária második részében mégis Júda hősét emlegeti, aki végül hatalommal győz!

Számszimbolika a műben

Már az antik korból ismeretes, hogy a művészetben a számoknak különleges jelentőségük van. Bach egész komoly hangsúlyt fektet műveiben a számszimbolikára, és ezt olyan könnyedén és játékosan teszi, hogy ezeknek felfedezése részünkről egy komolyabb utánajarást igényel. Úgy tűnik a 11-es számnak különös jelentősége van a János passióban: tizenegy korál szólal meg benne, mely a mű vázát képezi, tizenegy tanítvány (ha az árulót nem számítjuk bele). Több kórustétel tizenegy taktusból, vagy annak szorzójából áll: "Sei gegrüßet" és a "Schreibe nicht" (11 taktus); "Wir haben ein Gesetz" (22 taktus), "Lässest du diesen los" (33 taktus), "Lasset uns den nicht zerteilen" (55 taktus), és a záró kórustételben a "Ruht wohl" összesen 55-ször hanzik el.

BEFEJEZÉS

Lapozgatva a János passió partitúráját kétség kívül a zeneirodalom egyik legnagyobb egyházzenei művét forgathatjuk kezünkben. A mű megértése nem egyszerű, nehezíti a közel háromszáz esztendő, amikor a passió megszületett: a maitól egészen eltérő történelmi háttér, egyházi élet, vallási gyakorlat. Nehezíti a mű megértését maga a német szöveg is, mely elég jártasságot kíván a hallgatótól – olykor előbukkanó archaikus kifejezésekkel. Bár találni magyar fordításokat, mégis ismerve az eredetét, össze sem hasonlítható. Nyilván készülnek további fordítások, de Bach zenéje az eredeti nyelven világos és érthető a leginkább. Tovább segítheti viszont a szöveg megértését az, hogy Bach mennyire ragaszkodott a bibliai szöveghez!

Lapozgatva Bach János passióját valóban el lehet hinnünk, hogy Bach nem csupán zenész, orgonista, komponista, karmester, kántor volt, de mélyen hívő lutheránus, akinek minden alkotása, zenéje Istenről tett tanúságot, komponálta azt akár szöveggel vagy nélküle. Elhithetjük, hogy Bach Isten üzenetének hordozója és továbbadója, az ő zenéje is igehirdetés, így súlyos és hasznos üzeneteket hordoz a ma emberének is.

IRODALOMJEGYZÉK

- ⁱ BÁNDY, György Bevezetés az Üjszövetségbe. Komárom : 2008. 57-65 o. ISBN 978-80-89234-50-9.
- ⁱⁱ FILITZ, Martin Der Held aus Juda siegt mit Macht – Johann Sebastian Bachs Johannespassion ihre Quellen – ihre Geschichte – ihre Theologie. Vortrag im „Loccumer Kreis” am 24. März 2011 in der Kirche St. Willehadi Schembeck 3-4 o. <https://www.reformiert-info.de/daten/File/Upload/doc-8731-1.pdf>
- ⁱⁱⁱ BACH, Johann Sebastian Johannes passion Edition Peters, Leipzig : 1925 „Einführung”-ból
- ^{iv} FILITZ, Martin Der Held aus Juda siegt mit Macht – Johann Sebastian Bachs Johannespassion ihre Quellen – ihre Geschichte – ihre Theologie. Vortrag im „Loccumer Kreis” am 24. März 2011 in der Kirche St. Willehadi Schembeck 5-11 o. <https://www.reformiert-info.de/daten/File/Upload/doc-8731-1.pdf>
- ^v KAMP, Salamon Johann Sebastian Bach zenéjének teológiai aspektusai. Bach-tanulmányok 9,1-14. Magyar Bach Társaság, 2006. 1 o. https://www.parlando.hu/2016/2016-5/Bach_tanulmanyok_09_1_Salamon.pdf
- ^{vi} KAMP, Salamon Johann Sebastian Bach zenéjének teológiai aspektusai. Bach-tanulmányok 9,1-14. Magyar Bach Társaság, 2006. 6 o. https://www.parlando.hu/2016/2016-5/Bach_tanulmanyok_09_1_Salamon.pdf
- ^{vii} Saját fordítás.